

MAZDEK HAREKETİ VE SEBEPLERİ

Hayreddin Kızıl

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
hkhayreddin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9165-3274>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

07/06/2021

Accepted / Kabul Tarihi

24/08/2021

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.949146>

MAZDEK HAREKETİ VE SEBEPLERİ

ÖZ

Dini bir hareketin ortaya çıkması ve toplum tarafından benimsenmesi tek bir nedenle açıklanamayacak şekilde karmaşıktır. Bu çalışmada Sasaniler zamanında ortaya çıkmış Mazdekizm'in toplum içerisinde hızlı bir şekilde yayılmasının sebepleri ele alınmıştır. Mazdekizmin ortaya çıktığı dönemde, Sasanilerdeki toplumsal sınıflaşmanın çok güçlü olması, halkın yönetici kesim ve din adamlarının (mobedlerin) uygulamalarından rahatsız olması bu hareketin yayılış sebepleri arasındadır. Ayrıca üstüste gelen savaşlar ve yenilgiler, uzun süren kuraklık böyle bir hareketin kısa sürede yayılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bir din adamı (mobed) olan Mazdek, ortaya attığı yeni bir dini yorumla, asırlarca etkisini sürdürecektir bir hareketi başlatmıştır. Mazdekizmin ortaya çıktığı dönemde Mazdekilerin sebep olduğu olaylar Mazdek'in öne sürdüğü dini yorumları gölgelemiştir. Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Makalenin giriş bölümünde Mazdek ve öğretisi hakkında bilgi verilmiştir. Girişte konu ele alınırken Pehlevi Metinler, aynı veya yakın dönemde yaşamış yazarların kitaplarından ve Müslüman alimlerin çalışmalarından istifade edilmiştir. Birinci bölümde Sasanî döneminin toplumsal ve ekonomik özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Mazdek hareketinin ortaya çıkışı ve yayılmasının sebepleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mazdek, Sasaniler, Kabad, Mazdekizm, mobed

MAZDAK MOVEMENT AND ITS REASONS

ABSTRACT

The emergence of a religious movement and adoption of it by a society is inexplicably complex for a single reason. In this study, the reasons for the rapid spread of Mazdakism, emerged during the Sassanid period, were examined. The fact that the social classification was very strong at the time of its emergence and the public was uncomfortable with the practices of administrators and mowbads are among the reasons for the spread of this movement. In addition, wars and defeats, prolonged drought caused to spread the movement in a short time. Mazdak, who was also a mowbad, started a movement that would last its influence for centuries with a new religious interpretation he had put forward. In the period Mazdakism emerged, the events revealed by the Mazdakists overshadowed the religious interpretations which Mazdak had put forward. The study consists of an introduction and two parts. In the introduction, information was given about Mazdek and his teaching. In the first part, the social and economic characteristics of the Sassanid period were discussed. In the second part, the reasons for the emergence and spread of the Mazdek movement were examined.

Keywords: Mazdak, Sasanids, Kawād, Mazdakism, mowbad.

GİRİŞ

Yeni bir dini hareketin/yorumun benimsenmesi ve yayılması için birçok sebebin etkili olması gerekmektedir. Bu sebepler arasında dini hareketin öğretisi yani “din ve inanç sistemi, harekete geçirecek vaatler, savaşlar, tabiat olayları, kıtlık, ekonomik sıkıntılar, vb sayılabilir.

Çalışma konusu Mazdek hareketi de Sasaniler döneminde (M.S. 224-651), M.S. V. yüzyılın sonlarında Mazdek b. Bamdad tarafından başlatılmış sosyo-dinî bir harekettir. Soylu kesimden çok halkın benimsediği bu hareket, Sasani İmparatoru I. Kubad (MS 488-496, 498-531) döneminde ortaya çıkmıştır. İsmi kurucusu olarak bilinen Mazdek’ten almış, bu nedenle Arapça kaynaklarda Mezdekiyye ve Mezâdika, Farsça’da Mezdekân, Batı dillerinde Mazdakisme (Fr.), Mazdakism (İng.), Mazdakiten (Alm.) olarak adlandırılmakta, Türkçe kitaplarda, Mezdekiyye, Mazdekizm veya Mazdek Dini şeklinde geçmektedir.¹ Bu hareketin köken olarak daha erken bir dönemde ortaya çıktığı, M.S. IV. Yüzyılda yaşamış Mecûsî bir din adamı olma ihtimali bulunan Zerdüşt adlı biri tarafından başlatıldığı iddia edilmektedir. Din adamı Zerdüşt’ün, din kurucusu Zerdüşt’ün inanç sistemini arındırmak –to purify the faith- için, Avesta’nın yeni yorumunu yapmak istediği ifade edilmektedir.² Mazdek hakkında bilgiler, Mazdek ile aynı veya yakın dönemde yaşamış tarihçi veya yazarların kitaplarında, M.S. IX- XI. yüzyıllarda yazıya geçirilmiş ve son halini almış Pehlevice metinlerde³, son olarak Arapça eserlerde karşımıza çıkmaktadır.

Pahlavi Vendidâd’da, Mazdek’ten bir “asmôk/heretik” olarak söz edilmektedir.⁴ **Behmen Yeşt/Vohuman Yaşt**’ta⁵ Mazdek’in yorum yapmaktan men edildiği belirtilmektedir. Behmen Yeşt’te “din düşmanı Bamdad oğlu Mazdek’in ve takipçilerinin ortaya çıkacağı, Tanrı’nın (Yazdân) dinine muhalefet edeceği, zarar vereceği, halk içinde huzursuzluğa sebep olacağı, insanları Tanrı’nın dinine düşman yapacağı belirtilmektedir. Yine aynı yerde verilen bilgilerden, Mazdek hadisesinden sonra dini metinlerin gizlenmemesi fakat kitabın yorumunun herkese öğretilmemesi için Husrev/Nüşirevan’ın dönemin önemli mobedlerinden söz aldığı, mobedlerin Nüşirevan’a söz verdikleri belirtilmektedir.⁶ Aynı eserin Farsça versiyonunda “söz verme” konusunda bir bilgi bulunmamakta, Nüşirevan’ın, Mazdek’ten, din adamlarının soracağı 10 soruya cevap vermesini istediği, Mazdek’in sorulardan birini cevaplayamayınca kralın emri ile öldürüldüğü geçmektedir.⁷

Pehlevi metinler içerisinde yer alan Bundahişn ve Dinkard’da da Mazdek ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Dinkard’da Mazdek, “ahirzamanda gelecek bir düşman ve mürted”, olarak geçmektedir (Dinkard

1 - Kenan Has, “Mezdekiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/223.

2 - Ehsan Yarshater, “Mazdakism”, *Encyclopedia of Religion -second edition-*, ed. Lindsay Jones (USA: Thomson Gale, 2005), 5800; Ayrıca bkz. Has, “Mezdekiyye”, 29/223.

3 - Modern zamanlarda, Sasaniler zamanındaki yorum faaliyetlerinin oluşturduğu metinleri ifade etmek için “Pehlevi Metinler” adı kullanılmıştır. Avesta metinlerinden sonra ikinci dereceden önemli dini kaynaklar olarak algılanan bu külliyyatın İslam fetihlerinden sonra özellikle IX. ve XI. yüzyıl dolaylarında yazıya geçirildiği daha doğrusu son hallerini aldıkları kabul edilmektedir. Bkz Mehmet Alıcı, *Kadim İran’da Din Monoteizm’den Düalizm’e Mecûsî Tanrı Anlayışı* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012), 203-204.

4 - Behramgore Tehmuras Anklesaria, *Pahlavi Vendidâd* (Bombay, 1946), 89; *Mazdak’tan Pehlevi metinlerde söz edilen yerler için bkz. bkz Shams-ul-ulama Jivanji Jamshedji Modi, Memorial Papers, ts., 113-116.*

5 - F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East -Pahlavi Texts “ The Bundahis, Bahman Yast, and Shayast La-Shayast “-*, çev. E. W. West (Oxford, 1880), 5/l-lix; Genellikle *Vohuman Yaşt*’ın Zendi olarak adlandırılır. Bu metin, Ahuramazda ile Zerdüşt arasında geçen apokaliptik konuşmaları içermektedir. Söz konusu metinde Ahuramazda, Zerdüşt’e gelecekte İran milletine ve dinine ne olacağını haber vermektedir. West, metni derleyenlerin metne müdahale ve eklemelerde bulunmalarından söz etmektedir. Bkz. W. Sunderman, “Bahman Yaşt”, *Encyclopedia Iranica* (Erişim 12 Aralık 2020); Ahmet Altungök, “Sâsânîler Dönemi İran Tarihi Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/68 (2020), 112.

6 - F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East -Pahlavi Texts “ The Bundahis, Bahman Yast, and Shayast La-Shayast “-*, 5/193-194; Carlo G. Cereti, *The Zand î Wahman Yasn: A Zoroastrian Apocalypse* (Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1995), 149-152; *Zand-i Vohuman Yasht (Commentary on the Vohuman Yasn)* (Erişim 12 Aralık 2020); Avesta ve yorumunun (Zend) herkese öğretilmemesi gerektiği Dinkard’ta da belirtilmiştir. Bkz. Aturpat-i Emetan, *The Wisdom of the Sasanian Sages (Denkard VI)*, çev. Saul Shaked (USA: Westview Press, 1979), 155-156.

7 - *Zand-i Vohuman Yasht (Commentary on the Vohuman Yasn)*.

VII/21).⁸ Büyük Bundahişn'in "Her bin yılda İrañşahr'ın (Sasani İmparatorluğu) başına gelen felaketlerle ilgili olarak" şeklinde ismi çevrilebilecek 28.Bölümün 33. cümlesinde "Kubad zamanında Bamdad oğlu Mazdek'in ortaya çıkacağı ve kendi inanç sistemini kuracağı, erkeklerin ortak eş, çocuk ve servete sahip olmalarını söyleyeceği ve Ahura Mazda'ya ibadetten vazgeçmeleri gerektiği konusunda Kubad'ı ikna edeceği, bu durumun Kubad'ın oğlu I. Hüsrev'in Mazdek'i öldürene, Ahura Mazda'ya ibadeti yeniden düzenleyene ve İran'a huzur getirene kadar devam edeceği belirtilmektedir."⁹

Yukarıdaki bilgiler, Mazdek'in Mecûsî yorum geleneğinden farklı bir yorum ortaya attığını göstermektedir. Bir din içerisinde farklı yorumların olması tabii bir durumdur. Mecûsî din adamları içinde de bu tür yorumlar kendi doğal süreci içinde görülmüştür.¹⁰ Sasanîlerin kurucusu Ardeşir ve Tansar ile başlayan Avesta'nın derlenmesi ve kanonizasyon çalışmaları,¹¹ mobedlere, kendilerinden önceki gelenek ve töreye ters düşen her şeyi bidat adını vererek ortadan kaldırmaları, dinî metinleri onlardan temizlemelerine, resmi Avesta yorumu dışına çıkanları "zındık" diye nitelendirmelerine ortam sağlamıştır. Resmi yorum dışındaki yorumların eleştirilmesi, öğretilmesinin engellenmesi ve hatalı bulunması bu tür yorumların yaygın olduğunu göstermektedir.¹² Pehlevi metinlerde isimleri geçen farklı Avesta yorumcuları mevcuttur. Bunlar arasında Sasani sarayına yakın isimlerin görüşleri mazur görülmüş ancak yorumu Sasani devlet erkinin kabul edileceği türden olmayan Mazdek ve farklı düşünen diğer mobedler ağır eleştirilere maruz kalmış ve "zındık" olarak ilan edilmişlerdir. Bunların Avesta'yı öğretmeleri ve yorumlamaları yasaklanmıştır.¹³

Hıristiyan kaynaklarda da Mazdek hareketi hakkındaki bazı bilgilere rastlanmaktadır. Süryanî Mar Yeşua (Joshua the Stylite) da, vakayinamesinde 502-506 yılları arasında cereyan eden bir savaşı anlatırken I. Kubad'ın "kadınların ortak olması gerektiğini ve herkesin istediği kişiyle yatabileceğini öğreten" Zeradüştekan'ın mezhebini yeniden canlandırmak istediğini kaydeder.¹⁴ Mar Yeşua'nın bahsettiği Zeradüştekan mezhebi Mazdek'ten bir asır kadar önce yaşamış yukarıda da ifade edildiği gibi bir din adamı olan Zeradüş't'e isnat edilmektedir. Kendisinin Fars ülkesinde Fâsâ mobedi Hurragân'ın oğlu Zerâdüşt olduğu ve ona tâbi olanlara Zerâdüştekan denildiği belirtilmektedir.¹⁵

Müslüman âlimlerin yazdıkları Arapça eserler de Mazdek hakkında bilgi vermektedir.¹⁶ Bu kitapların kaynakları genelde Mecûsilerin yazdıkları eserlerdir. Mazdekî doktrininin İslami kaynaklardaki sosyal yön-

8 - F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East -Pahlavi Texts- "Marvels of Zoroastrianism"*, çev. E. W. West (Oxford, 1897), 47/88.; Ayrıca bkz. *Darab Dastur Peshotan Sanjana, The Dinkard* (London, 1915), 14/53-54.

9 - *Zand-Akasih Iranian Or Greater Bundahisn*, çev. Behramgore Tehmuras Anklesaria (Bombay, 1956).

10 - Sasani tarihinde farklı din ve mezheplerin ortaya çıktığı, bunların arasında en iyi bilinen akımın Mazdek hareketi olduğu belirtilmektedir. İyi bilinmesinin sebebi Sasaniler'in sonlarında çıkması ayrıca Sasaniler'in yıkılmasından sonra ortaya çıkan bazı mezhepleri etkilemesine dayandırılmıştır. Bkz. Shaul Shaked, *Dualism in transformation: Varieties of Religion in Sasanian Iran* (University of London, ts.), 11.

11 - Touraj Daryaee, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire* (I.B. Tauris, 2009), 13-15.

12 - Abdülhüseyn-i Zerrinkûb, "Antik İran'ın Mirası", *Doğu Esintileri* 5/ (Aralık 2016), 153; *M.S.4 yüzyılda, II. Şapur da herkesi ortak bir yorum etrafında toplamak istemiş imparatorluğun desteklediği "devlet dini" dışındaki bütün gruplar "sahte din" olarak anılmıştır.* Bkz Daryaee, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 84-86.

13 - Touraj Daryaee, "Sasani Döneminde Bid'atçılığa Genel Bir Bakış", çev. Muhammet Yücel, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2017), 219-220.

14 - Joshua the Stylite, *The Chronicle of Joshua The Stylite*, çev. William Wright (Cambridge, 1882), 13; *Yeni bir çevirisi için bkz. The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, çev. Frank R. Trombley - John W. Watt (Liverpool: Liverpool University Press, ts.), 18.

15 - Zerâdüşt'ün kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Zeradüş'tün gerçekte Bundos adlı bir Maniheizt olduğu, İmparator Diocletien döneminde (245-313) Roma'da ortaya çıktığı, daha sonra İran'a gittiği Maniheiztler'in çoğunluğuna karşı görüşlerini orada yaydığı, bu hareket mensuplarına "derist-dênân" (doğru din mensupları) denildiği belirtilir. Zerâdüşt ile Bundos'un farklı kişiler olduğu, milâdi V. yüzyılda yaşadığı, Zerâdüştekan hareketinin başlangıcının Zerdüştiliğin kurucusu Zerdüş'tün 1000. yılına rastladığı da nakledilmektedir. Bkz. Has, "Mezdekiyye", 29/223; Ayrıca bkz. Daryaee, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 86-88; *Nimet Yıldırım, İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)* (İstanbul: Pinhan, 2012), 338-339.

16 - İran'ın fethedildiği dönemlerde Mazdekîlerin İran'da bulunması, bazı grupların kökeninin Mazdekîlere, dayandırılması, Mazdekîlerin bir tehlike arzemiş olması gibi sebeplerden olsa gerek Müslümanlar Mazdek ve tarihi geçmişine büyük bir itina göstermişlerdir. Bkz. Ali Sami Neşşâr, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 1/270.

lerinin en kapsamlı anlatımlarından biri, Gururu Ahbâri Muluki'l-Furs ve Siyerihim'de yer almaktadır.¹⁷ Bu kitapta Mazdek, güzel yüzlü şeytan sîretli, güzel sözlü fakat kötü işleri olan bir İblis olduğu ve sözleri ile I. Kubad'ı kandırdığı ve onu ikna ettiği belirtilmektedir.¹⁸

Gururu Ahbari Mulûki'l-Furs'ta ve Taberi'nin (839-923) tarihinde, Mazdek'in Tanrı'nın, yeryüzündeki bütün erzakı (yiyecek, giyecek vb), insanların eşit bir şekilde paylaşmaları için yarattığını söylediği belirtilmektedir. Fakat insanlar bu konuda zulmedip, erzakı aralarında paylaşmamış hepsi belirli ellerde toplanmıştır. Bu durumu kabul etmeyen Mazdekîler, yeryüzündeki malları zenginlerin elinden alarak fakirler arasında paylaşacaklarını, malı çok olandan alıp az olana vereceklerini söylediler. Buna göre elinde fazla mal, servet, hatta kadın bulunan kimse, bunlara diğer insanlardan daha müstahak değildi.¹⁹ Mazdek, insanların, mal ve kadınlarını, halk arasında ortak mal yapmağa davet ve teşvik etmiş, bunun, Tanrı rızasına uygun bir iş olduğunu, Tanrı emretmemiş olsa dahi övünülecek bir yardımlaşma olduğunu belirtmiştir.²⁰

Mucmelu't-Tevarih'te, Mazdek, Kubad'ın başmobedi olarak tanıtılmakta²¹ Sasaniler'in yaşadığı kıtlıktan söz edilmekte, Mazdek'in, Kubad'ı kadın ve mal hakkındaki "çirkin fikirleri" konusunda ikna ettiği belirtilmektedir. Aynı kitapta Nuşirevan'ın, Mazdek'i arkadaşlarıyla beraber bir bahçede ayakları havada asılı halde öldürdüğü de aktarılmaktadır.²² Mazdek, mülk, kadın ve ne varsa eşit paylaşılması gerektiğini belirtmiş, halk ve dervişler onun davetine icabet etmiş, Kubad, davetini kabul etmesine rağmen Nuşirevan çağırıldığı mobedlerle onunla tartışmış ve delillerle mezhebinin batıl olduğunu ispat etmiştir.²³ Birûni (973-1061), el-Asar'ul Bakiye'sinde, benzer görüşleri aktardıktan sonra Mazdek'in, seneviyyeyi/düalizmi savunduğunu, pek çok insanı peşinden sürüklediğini kaydetmiştir.²⁴

İbnü'n-Nedîm (ö.995), Fihrist'inde iki farklı Mazdek'ten bahsetmektedir. Eski Mazdek'in haz ve şehvi arzulara ulaşmakla meşgul olmayı, yemeyi, içmeyi, ortaklığı, ihtilatı, birbirlerine karşı zorbalık yapmamayı emrettiğini kaydetmiştir. Bu mezhebe bağlı olanların birbirlerinden haremelerini sakınmadıklarını bununla birlikte hayırlı işleri makbul, öldürmeyi ve nefse eziyet etmeyi haram saydıklarını, misafirperver olduklarını belirtmekte, I. Kubad zamanında ortaya çıkan son Mazdek'in bu mezhebin görüşlerine bağlı olduğunu kaydetmektedir.²⁵

Şehristanî (v.1153), el-Milel ve'n-Nihal'de, Ebû İsa el-Verrak'a²⁶ dayandırarak Mazdekîlik hakkında bilgi vermektedir. Şehristanî'ye göre "Mezdekiyye'nin iki âlem ve iki asıl konusundaki düşüncesi, Maniheistlerden çoğunun görüşleri gibidir. Fakat Mezdek nurun kasdi ve ihtiyari olarak, zulmetin ise rastgele ve tesadüfi olarak fiil ortaya koyduğunu belirtir. Nur bilgili ve hassas, zulmet ise cahil ve kördür. Karışimleri ise kast ve seçmek suretiyle değil, rastgele ve tesadüfen olmuştur, kurtuluş da seçme olmaksızın rastgele olacaktır. Mezdek, insanları birbirine muhalefet, nefretleşme ve karşılıklı öldürmeden (kıtal) men ederdi.

17 - Yarshater, "Mazdakism", 5800.

18 - Ebû Mansur Abdulkerim b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlebî - Thk. Zotenberg H., *Tarih-i Se'alebî Meşhur be Gururu Ahbâri Muluki'l-Furs ve Siyerihim* (Paris: Imprimerie Nationale, 1900), 596-597.

19 - Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî - Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk* (Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim) (Kahire: Daru'l-Mearif bi Mısır, yok), 2/92-93.

20 - et-Taberî, *Tarihu't-Taberî - Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk* (Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 2/99.

21 - *Mucmelu't-Tarih ve'l-Kısas*, ts., 345.

22 - *Mucmelu't-Tarih ve'l-Kısas*, 103.

23 - *Mucmelu't-Tarih ve'l-Kısas*, 123; *Benzer ifadeler için bkz. Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, Mürüçü'z-zeheb* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1973), 1/263-264.

24 - Ebu Reyhan el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 183.

25 - Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedim, *el-Fihrist* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1064-1065.

26 - Hakkında 'Şîi, Mu'tezilî, zındık, mülhid, Mecûsî, düalist, Maniheist' olduğu iddia edilmiş olmasına rağmen kendisinden sonra gelen birçok müellif Verrak'ın eserlerini çalışmalarında kaynak göstermişlerdir. İmam Eş'arî, Makalatu'l-İslamiyye'de düalistlerden, Mes'ûdî, Murucu'z-Zeheb'de, Zeydiyye'den, Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l Firak'de Hişâmiyye'den, Bîrûnî, el-Asaru'l-Bakiye'de, yahudi mezheplerinden ve Şehristânî de el-Milel ve'n-nihal'inde Mazdek ve Mani dinlerinden (s. 269, 275-276) bahsederken Verrak'ın metinlerini kullanmışlardır." Bkz. Fuat Aydın, "Verrak, Ebû İsa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/59-60.

Bu hususların, çoğu zaman kadınlar ve mallar yüzünden olması dolayısıyla kadınlarla ilişkiyi helal, malları da insanlar arasında mubah kıldı. İnsanlar nasıl su, ateş ve ot konusunda müşterekse, kadın ve mallar konusunda da öylece müşterek kıldı. Şerrinden ve zulmetin karışımından kurtarmak için, insanları öldürmeyi emrettiği nakledilir. Usul ve rükünler konusunda mezhebi üç esastır: Su, arz (toprak) ve ateş. Bu üçü karışınca hayır ve şerrin müdebbiri (sevk edicisi) oluşur. Onun seçkin ve temizlerinden hayrın, bulanık ve kötülerinden şerrin müdebbiri ortaya çıkar.” Mazdek’e göre tapınılan varlık, en aşağı âlemde Hüsrev’in oturduğu şekilde en üst âlemde kürsüsü üzerinde oturmakta, önünde, tıpkı Hüsrev’in önünde bulunan dört kişi, Mobed-i mobedan, Hirbed-i ekber, Ispahbed ve Ramşeger gibi, dört kuvvet; temyiz, (eşyayı ayırma) anlama, koruma ve sevinç kuvvetleri bulunmaktadır. Bu dört kuvvet, eylemin işlerini arkalarındaki (veya yardımcıları) yedi şahısla tedvir ederler. Bunlar, Sâlûr, Pîşekâr, Pervân, Bâlûn (veya Bâlûr), Kârdân, Destûr ve Kûzek’tir. Bu yedi şahıs oniki ruhaniyi çevreler ki bunlar Hanende, Dihende, Sitanende, Berende, Hûrende, Revende (Devende), Hîzende, Kuşende, Zenende (Remende), Kunende, Şevende ve Payende’dır. Kendisinde bu dört, yedi ve on iki kuvvet toplanan her insan, aşağı âlemde *rabbani olur kendisinden teklif kalkar*. Mazdek’e göre “en yüce eylemin Hüsrevi (hükümdarı), toplamı ism-i azam’ın harfleri kadar olan harflerle eylemi sevk ve idare eder. Bu harflerden bir şey tasavvur edene, en büyük sır açılır. Bundan mahrum kalan kimse ise cahilliğin, nisyanın ve ahmaklığın körlüğünde ve dört ruhani kuvvetin karşıtı olan gam ve sıkıntıda kalır.”²⁷

Mazdekîlerin inanç sisteminin Zerdüştlük veya Maniheizm’den çok uzak olmayan bir düalizmi içerdiği, Zerdüştlükteki dört ve Maniheizmdeki beş unsura kıyasla üç unsuru kabul ettiği görülmektedir. Mazdek’in kurtarıcı bilginin anahtarı olarak harflerin sembolik gücü ve dinin “sırrı”nın açığa çıkarıcı bilgisi elde edildiğinde, dini yükümlülüklerin ilgisizliğini kabul ettiği görülmektedir. Yarshater, bu tür inançların gnostik dinlere özgü olduğunu belirtmekte dolayısıyla Mazdek inancının İran, Suriye-Babil ve Helenik düşüncenin bir karışımı ve erken Hıristiyanlık döneminde ortaya çıkan senkretik inançlardan etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Şehristani’nin özellikle on iki ruhani güç için kullandığı terimlerin Yeni Farsça olduğunu, Mazdekizm’in geç bir dönemine ait olabileceğini belirtir. Yine de Şehristani’nin verdiği bilgiler Mazdek eskatolojisi, vahiy ve peygamberliğin doğası ve kötülük ilkesinin kökeni gibi birçok temel konuda bizi karanlıkta bırakmaktadır. Yarshater, Mazdek öğretisinin dini doktrin açısından, bazı gnostik özellikler sergilediğini ve sayıların ve alfabenin harflerinin önemi konusunda kabalistik bir nosyona sahip olduğunu belirtir.²⁸

Şehristani’nin aktardığı bilgilerden Mazdekîlerin hayrın ve şerrin idare edicisi iki kuvvetin yanında, İran hükümdarının etrafında bulunduğu gibi Mabud’u ihâta eden 4 kuvvet; 7 vezir, -12 mânevî –varlık şeklinde bir görüş öne sürdüğü görülmektedir.²⁹ Bununla beraber Mazdek ve Mazdekîleri tarihe geçiren yukarıda ifade edilen öğretilerden çok Mazdek’in ahlak felsefesi, bilhassa sosyal ahlak anlayışıdır. İnsanların mutsuzluğunu kin ve ayrılıkta gören, kin ve ayrılığın da sosyal eşitsizlikten doğduğunu söyleyen Mazdek’e göre, bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. O halde bir kimsenin başka bir kimseden daha çok mal ve kadına sahip olması doğru değildir, malların ve kadınların eşit olarak bölüşülmesi gereklidir.³⁰ Şehristani’nin de aktardığı “İnsanlar nasıl su, ateş ve ot konusunda müşterekse, kadın ve mallar konusunda da öylece müşterek kıldı” görüşü diğer fikirleri gölgelemiştir. Bununla beraber, Yarshater, “kadınların ortak olması gerektiği ve herkesin istediği kişiyle yatabilmesi”nin Sasani İran’ı gibi, geleneğe dayalı geniş bir toplumda

27 - Ebü’l Feth Tâcüddin (Lisânüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *el-Milel Ve’n-Nihal (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 346-348.*

28 - Yarshater, “Mazdakism”, 5800; Ayrıca bkz Werner Sundermann, “Cosmogony And Cosmology iv. In the Mazdakite religion”, *Encyclopedia Iranica, ts.*

29 - Michelangelo Guidi, “Mezdek”, *İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979), 8/803; İran dinlerinin genelinde var olan bir inanca göre hükümdarların yanında dört kişi önemli bir yere sahipti. Bkz. Ahmet Altungök, İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 226-652) (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 165-166; Mazdek’in öğretisinde belirtilen dört, yedi ve oniki kuvvetin Sasani hükümdarlık sistemi ile benzerliği için bkz. Arthur Emanuel Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan, çev. Reşid Yasmi, 1945, 456-457.**

30 - Mürsel Öztürk, “İslamiyetten Önceki İran Medeniyeti”, *Doğu Dilleri -Farsça, Arapça, Urduca, Hindoloji Ve Sinoloji Araştırmaları Dergisi- 4/1 (ts.), 119-120.*

ve erdemini kişisel başarılarına olduğu kadar ırka ve soya da bağlı olduğu yerlerde uygulanamayacağını iddia etmektedir. Yarshater, Mazdek'in kadınların belli kesimlerde toplanmasına engel olma, evlilik masrafını azaltma ve sosyal sınıflar arasında evliliğe izin verilmesini istediğini, bu tür iddiaların bir suçlama için olduğu, İslam'dan sonra ortaya çıkan Mazdek kökenli dinî hareketlerde böyle bir şeyin (Promiscuity: önüne gelenle yatma, herkesle beraber olma) olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığını kaydetmektedir.³¹ Buna göre kadınların ortak paylaşımına dâhil edilmesinin altında yatan gerekçe, kraliyet çevrelerinin çok evlilik algısını eleştirme ve farklı sınıflar arasındaki evliliğin mümkün kılma çabasıdır.³² Bu iddialara rağmen birçok eserde Mazdek hareketi hakkında yukarıda belirtilen iddialara rastlanabilmektedir. Bu iddiaların kaynağı da Sasaniler döneminde yazılmış kitaplardır.³³

Mazdek'in öğretisi hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuzu kaydeden Taraporewala, bu hareketi sosyo-dini bir hareket olarak kabul etmiştir. Taraporewala, mobedlerin, Mazdek'in düşüncelerini kabul etmediğini, mobedler arasında "gerçeği çarpıtan" olarak isimlendirildiğini, Mazdek hakkında kullanılan en yumuşak sıfatın "uğursuz" olduğunu belirtmiş, daha sonra Mazdek'in fikirlerine yer vermiştir. Taraporewala, Mazdek'in kadınlar dâhil, mallarda ortaklığı vaaz ettiğini, hayvansal gıdalar dâhil tüm duyuşal zevklerin bırakılmasını istediğini, bu son öğretisinden ötürü "yemek yemeyen şeytan" olarak da adlandırıldığını belirtmiştir. Mazdek, zevk ve mal arzusunun, tüm nefret ve bozuşmaların evrensel temelini oluşturduğunu ileri sürmüştür. Taraporewala, Mazdek'in ayrıca Mani gibi, Zerdüşt öğretisinin iki ana ilkesi iyi ve kötüyü vurguladığını, Tanrı'nın öğeleri ateş, su ve toprağın saflığını da kabul ettiğini ifade etmiştir.³⁴

1. SASANİLERİN TOPLUMSAL VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Sasani İmparatorluğu, tarihi süreç içerisinde kendine has bazı özellikler eklemiş olmakla beraber, Avrupa'dan Hindistan'a kadar oldukça geniş bir coğrafyada bulunan antik Ari toplumsal sınıflaşmasını devam ettirmiştir.³⁵ Söz konusu toplumsal sınıflar, dini metinlerde de geçmektedir. Yasna 11/6'da, toplum athravan (din adamı), rathaeştar (savaşçı) ve vstryoş (çiftçi) olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.³⁶ Yasna 19/17'de de sınıflar sayıldıktan sonra bu sınıfların doğru düşünce, doğru söz ve dini işlerle din adamına yardım ettikleri bu şekilde cihanın doğrulukla ilerlediği belirtilmektedir.³⁷

31 - Yarshater, "Mazdakism"; Benzer bir görüş Bernard Lewis tarafından da ifade edilmiştir: "That Mazdak introduced communism of property may be taken as certain. That he introduced communism of women is questionable." "Mazdak'ın mülkiyet komünizmini ortaya koyduğu kesin olarak kabul edilebilir/alınabilir. Fakat kadın komünizmini ortaya attığı şüphelidir. Bkz. Bernard Lewis, *The Origins Of Ismailism -A study of the historical background of the Fatimid Caliphate-* (Cambridge/England, 1940), 96-97; Ayrıca bkz. Ali Avcu, *Karmatiler'in Doğuşu Ve Gelişim Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2009), 51-52; Farklı görüşler için bkz. Patricia Crone, "Kavād's Heresy and Mazdak's Revolt", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies* 29/ (1991), 28-29; Patricia Crone, "Zoroastrian Communism", *Comparative Studies in Society and History* 36/3 (1994), 460-462.

32 - Alıcı, *Kadim İran'da Din Monoteizm'den Düalizm'e Mecûsi Tanrı Anlayışı*, 202-203; Daryae, *Mazdek'in muhtemelen "kendi akrabalarınızdan bir eş alın", düşüncesine yani akraba evliliği kurumu gibi gelenekselleşmiş bir hükme karşı çıktığını belirtmektedir. Bkz. Daryae, Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 87.

33 - Mazdek'i ve yaptıklarını anlatan kitaplar Sasaniler döneminde yazılmıştır. Bunlardan "Mazdak Nâmag (Mazdeknâme)" Sâsânîler döneminde Mazdek hareketinin İran'a getirdiği zararları anlatan ve I. Kubad (488-498; 501- 531) ile I. Hüsrev (531-579) dönemi hakkında bilgi veren Pehlevîce bir kitaptır. İbnü'l-Mukaffâ tarafından Arapçaya çevrilmiş olan Mazdeknâme'nin günümüze ulaşmış her hangi bir orjinal nüshası yoktur. Bu kitapta anlatılanların bir kısmı Behmen Yeşt ve İslâm sonrası dönemde yazılan bazı Arapça eserlerde yer almıştır. Bkz. Altungök, "Sâsânîler Dönemi İran Tarihi Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", 99.

34 - Irach J. I. Taraporewala, *Zerdüşt Dini -Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-*, çev. Nice Damar (İstanbul: Avesta, 2002), 211-212; Mazdekilerin hayvansal gıdalar konusundaki görüşleri için ayrıca bkz. Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasanîyan*, 458.

35 - Hint-Avrupalılarda toplumsal sınıflar için bkz. J. P. Mallory, *Hint-Avrupalıların İzinde -Dil, Arkeoloji ve Mit-*, çev. Müfit Günay (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 152-158; *Antik İran'daki toplumsal sınıflardan Herodot da söz etmiştir (Her, I/125). Bkz. Herodotos, Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 72.

36 - *Avesta*, çev. İbrahim Purdavud (Muesse-i İntişarat-ı Nigah, ts.), 3/157-158; Ayrıca bkz. *Avesta -Zerdüştilerin Kutsal İlahileri-*, çev. Fahriye Adsay - İbrahim Bingöl (Avesta Yayınları, 2012), 208.

37 - *Avesta*, 3/190; *Avesta -Zerdüştilerin Kutsal İlahileri-*, 219.

Sasani toplumu, devlet yapısı siyasi ve sosyal olarak daha karmaşıklaşınca din adamı, savaşçı ve çiftçi sınıfına Sasaneler döneminde bürokratlar (debîran) da eklenmiş çiftçi sınıfının yanında zanaatkâr sınıfı da halk arasında görülmüştür. Her bir sınıf kendi içinde çeşitli kategorilere ayrılmıştı³⁸ ayrıca her sınıfa ait kutsal büyük ateşler vardı.³⁹

Sasani toplumundaki farklı sınıflar Tansar'ın Mektubunda da görülmektedir. Tansar, mektubunda en üstte hükümdar olmak üzere insanların dört sınıfa ayrıldığını belirtmiş ve her birinin kendi içinde alt grupları olduğunu, tüm sınıfların üstünde hükümdarın yer aldığını ifade etmiştir. Tansar, bunun kutsal metinlerde belirtildiğini, bu konunun tartışma ve yorumlama gerektirmeyecek kadar açık olduğunu belirtmiştir. Dört sınıf şu şekildedir: 1- Din Adamları (kendi içlerinde öğreticiler, kâtipler, hâkimler vb.) 2- Savaşçılar (kendi içlerinde rütbe konusunda ayrılmakta) 3- Bürokratlar⁴⁰ ve 4- Halk (geçimlerini ticaretle sağlayan esnaf, tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylü vb). Tansar'a göre insanlık devam ettiği müddetçe bu dört sınıfın varlığı ile gelişecektir. Sınıflar arasında geçiş yoktur. Ancak üstün vasıflarıyla temayüz eden biri, Şahinşah'ın (hükümdar) huzurunda mobedler ve hirbedler tarafından üst sınıfa geçmeye layık olup olmadığını anlamak için sınanır, yapılan uzun sınamalardan sonra başarılı olursa bir üst sınıfa geçebilir.⁴¹

Pehlevi metinlerden Şkand-Gumanig-Wizar'da, Aurmazd'ın (Ahura Mazda) dini, muazzam bir ağaç şeklinde yarattığı, ağacın dört dalının, dört insan sınıfı (din adamı, savaşçı, hayvancılıkla uğraşan sınıf ve zanaat ehli) olduğu belirtilmekte, sınıflara ayrılmanın bir yaratılış kanunu olduğu ifade edilmekte⁴² iken Minu-yi Hired'de her sınıfın farklı görevleri olduğu kaydedilmektedir.⁴³ Nadir görülmesine rağmen, insanlar hükümdarın otoritesi tarafından bir seviyeden diğerine yükseltilebilir, hatta indirilebilirdi.⁴⁴ Ama yine de sınıflar arasında geçiş imkânsız denecek kadar zordu, sınıflar arasında evlilik de yasaktı. Soylu bir insanın alt tabakadan bir insanla evlenmesi veya onlara kızını vermesi, onlara toprak satması kesinlikle yasak olan bir durumdu. Alt tabakadan birisinin, üst sınıfların işlerinde çalışmalarına asla izin verilmez; soylu sınıftan bir insanın da eğer cezalandırılmamışsa, aşağı tabaka insanların yaptığı bir işi yapmasına müsaade edilmezdi.⁴⁵ Soylu sınıfın giysileri, bineceği hayvanlar, evlerinin büyüklüğü de belirlenmişti. Buna göre ancak aristokrat ata binebilir, kadınları ipek giyinebilirdi. Kentliler vergi öder, askerlik yapmazdı.⁴⁶ Sadece saray için çalışan seçkin ve soylular, askerler, din adamları, debirler ve hükümdarın hizmetinde bulunan diğer görevliler vergi vermekten muaf tutuluyorlardı⁴⁷.

1.1. SASANİ TOPLUMUNDA ÜST SINIFLAR: SASANİ HANEDANI, SOYLULAR VE MOBEDLER

Sasani toplumsal sınıflaşmasının en tepesinde hükümdar bulunuyordu. Sasanelerde hükümdarlık tanrısal

38 - Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire (The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran)* (London: I.B. Tauris, 2008), 47; Ayrıca bkz Ahmad Tafazzoli, *Sasanian Society I.Warriors II.Scribes III.Dehekans* (New York: Bibliotheca Persica Press, 2000).

39 - Ateşler ve yerleri için bkz. Hayreddin Kızıl, *Mecusilikte Ateş Sembolü* (Diyarbakır, ts.), 219-220.

40 - Mürsel, üçüncü sınıfı Bürokrat ve dördüncü sınıfı "halk" olarak çevirmiştir. Biz de onu tercih ettik. Metinden de bu sınıflar anlaşılmaktadır. Bkz. Öztürk, "İslamiyetten Önceki İran Medeniyeti", 105.

41 - *The Letter Of Tansar*, çev. Mary Boyce (Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, ts.), 37-39.

42 - F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East, Pahlavi Texts (Dina-i Maînog-i Khirad, Sıkand-Gûmânîk Vîgar, Sad Dar) Part:3*, çev. E. W. West (Oxford, ts.), 24/118-119 Benzer benzetmeler için bkz Denkard bölüm 42 bkz (<http://www.avesta.org/denkard/dk3s1.htm>).

43 - Bölüm 31-32 bkz F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East, Pahlavi Texts (Dina-i Maînog-i Khirad, Sıkand-Gûmânîk Vîgar, Sad Dar) Part:3*, 24/68-69; Aynı eser Bölüm 59'da toplumu oluşturan dört sınıfın kaçınması gereken davranışlar belirtilmiştir. Bkz. F. Max Müller (ed.), *The Sacred Books of The East, Pahlavi Texts (Dina-i Maînog-i Khirad, Sıkand-Gûmânîk Vîgar, Sad Dar) Part:3*, 24/105-106.

44 - Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran* (Germany, 1984), 316.

45 - Ahmet Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, ts.), 28-29.

46 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan, 424-425; İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, ts.), 26-27.

47 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 28-29.

bir vergi ve tanrısallıkla bağlantılı biçimde telakki edilmişti.⁴⁸ Hükümdar, Part döneminden itibaren etkili yedi büyük ailenin en güçlüsü Sasani hanedanlığından seçilirdi. Diğer büyük hanedanlar Karen, Surin, İspehbez, İspendiyad, Mihran ve Zik ya da Zig, hanedanları idi. Şahlık/şahinşahlık, Sasani hanedanından seçilirken devlet yönetimi ile ilgili diğer konular komutanlıklar, orduya silah, cephane vb temin edilmesi, yargı, devletin mali işleri, saray hazinesinin muhafazası gibi işler diğer hanedanlar arasında dağıtılmıştı. Büyük hanedanların sahip olduğu topraklar da vardı.⁴⁹ Sasaniler döneminde din adamı sınıfına mensup olanlar genelde Karen ve Suren hanedanından kişilerdi.⁵⁰ Saltanat şuraları da yedi büyük hanedan mensuplarından seçilirdi. Sâsânî şahlarının ölümünden sonra şura, başmoted tarafından toplanır ve ölen şahın yerine yenisini seçerlerdi.⁵¹ Sâsânî idari mekanizması bir üst krala bağlı alt krallıklar, prensler ve güçlü soyluların oluşturmuş olduğu bir devlet mekanizmasını andırmaktaydı.⁵²

Soylular kimin imparator olacağı konusunda etkiliydiler. Nitekim Piruz/Firuz'un ölümünden sonra soylular önce Firuz'un kardeşlerinden birini seçtiler. Bir süre sonra onu tahtan indirip Firuz'un oğlu Kubad'ı (488-496 ve 499-531) seçtiler. Kubad da Mazdek'e destek verince tahttan indirilip haps edilmiş fakat kaçıp tekrar tahta çıkması için kendisine yardım ettiği düşünülen Eftalitlere (Akhunlar) sığınmıştı.⁵³

Soyluların etkisi hükümdarın kişiliğine bağlı olarak artmış veya azalmıştır. II. Şapur'dan sonra başa geçen II. Ardeşîr (379-383) döneminde ülkedeki diğer hanedanlar Sâsânî tahtını etki altına alacak derecede güçlenmişlerdi. Bu dönemde Sâsânî hanedanı ile Sâsânî soyluları arasında sürtüşme baş göstermiş, II. Ardeşîr, soyluların nüfuzunu kırarak onları zayıflatmak istemişti. Fakat mobedlerin, soylu sınıfı lehine tavır takınmaları sonucu II. Ardeşîr zararlı çıkmış, dört yıllık bir saltanattan sonra azledilmişti. Sâsânî soylularının güçleri ve nüfuzları II. Ardeşîr'den sonra başa geçen iki hükümdar döneminde de güçlenmiş, Sâsânî tahtı üzerinde söz sahibi olmalarına sebep olmuştu. I. Yezdicürd (399-421), kendi döneminde Sâsânî ülkesindeki diğer hanedanların nüfuzlarını kırarak onları zayıflatmak için çalışmıştı.⁵⁴

Soyluların yanısıra imparatorluktaki Mecûsî din adamlarının da önemi vardı. Sasanî devletinin kurucusu Ardeşîr, Anahit tapınağından sorumlu bir aileye mensuptu. Bu nedenle kuruluşundan itibaren dinin devlet içerisinde güçlü bir etkisinin olduğu görülür. Sâsânî devletini bir din devleti olarak tesis eden Ardeşîr, mobedleri güçlendirmek için onlara geniş araziler vermiş, ayrıca onları vergiden muaf tutmuştur. Sâsânî ülkesinde din adamları çok sayıda menkul ve gayr-ı menkule sahip olmakla beraber ülkenin en zengin kesimi olarak kabul edilmekteydiler. Bunlar eğitim-öğretim alanından yargıçlık (dadvars) ve tıp alanına kadar birçok sahada söz hakkına sahip, toplumda en itibarlı konuma sahip insanlardan oluşmaktaydılar. İnsanlar içerisinde nüfuzları vardı ve toplum tarafından oldukça sevilmeekteydiler. Sâsânî ülkesinde birçok vakıf, hayrat ve araziye sahiptiler ve Azerbaycan toprakları üzerinde oldukça önemli bir güce sahip bulunmaktaydılar.⁵⁵ Hem soylular hem de mobedler, ülkenin herhangi bir noktasında toprak ve malikâne sahibi olabilmekteydiler. Benzer şekilde devleti içinde önemli bir nüfuza sahip olan mobed veya hirbedlere ait toprakların miktarı azımsanmayacak kadar çoktu. Özellikle Azerbaycan toprakları üzerinde çok geniş arazilere ve sayısız tapınaklara sahiptiler. Bu topraklar üzerinde geniş meralar, yaylaklar ve ekili araziler bulunmakta ve binlerce insan sadece karın tokluğuna çalıştırılmaktaydı.⁵⁶

48 - Musa Balcı, *Taş Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 83-85.

49 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 157-163; *Bu hanedanların sahip oldukları topraklar için bkz. Frye, The History of Ancient Iran*, 316.

50 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 43.

51 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 39.

52 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 161-166; *Hanedanların özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum*, 34-40.

53 - Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011), 96-97.

54 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 89-92; *Hükümdarların mobedlere destek verip vermemesi dönemin politik durumuna göre değişiyordu. Örnekler için bkz. Josef Wiesehöfer, Antik Pers Tarihi -Ön Asya'nın Kadim Krallığı-*, çev. Mehmet Ali İnci (İstanbul: Totem Yayınları, 2019), 291-292.

55 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 43-44.

56 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 270-273. *Sahip oldukları topraklar*

I. Behram (273-276) ile II. Behram (276-293) dönemlerinde etkili olan Kertir'in çalışmaları, özellikle II. Şapur'un (309-379) tahta çıkması sürecinde Mecusilik ve Mecûsî din adamları devlet otoritesinde çok güçlenmişlerdi. Mecûsî din adamları, henüz anne karnında olan II. Şapur'u tahtın varisi olarak takdim etmişler ve doğumundan sonra da tahta geçişini sağlayarak hükmetme yaşına gelene kadar devlet otoritesinde etkin rol oynamışlardı.⁵⁷ Kertîr, Sasani tarihindeki en güçlü mobedlerden biriydi. II. Behrâm zamanında büyük bir güç ve etkiye sahip olan Kertîr, hükümdar tarafından sarayın en büyük kişilerinden biri konumuna getirilmişti. Kertîr'in gücü ve etkisi, Mani'nin öldürülmesinde görülmektedir.⁵⁸ Asırlar geçtikçe güçlenen mobedler, dördüncü yüzyıldan itibaren hiyerarşik bir şekilde yapılanmaya başladılar. Başlarında onlardan sorumlu kişi mobadan-ı mobad/başmobed olarak adlandırılırdı.⁵⁹ Başmobed, sarayda baş yargıçlık işlerini yürütmenin yanında saray teşkilatının merkez üyelerinden bir tanesiydi.⁶⁰ Devletin danışma organında bulunurdu ve hükümdarların karar almalarında etkiliydi.⁶¹ Bunların yanında hükümdar tayin etme, hükümdar azletme ve hükümdarlara resmi olarak taç takma gibi yetkilere sahipti. Sâsânî devleti merkez yönetim teşkilatı içerisinde hükümdarlar üzerinde önemli yaptırım güçleri olan bir din adamları konseyi bulunmaktaydı. Mecûsiliğe aykırı tutum içine giren hükümdarları azletmişlerdi, bunun en bariz örneği I. Kubad'ın tahttan indirilmesidir.⁶²

1.2. SASANİ TOPLUMUNDA ALT SINIFLAR: SANATKARLAR, ESNAFLAR, TÜCCAR VB. SINIFI İLE KÖYLÜLER

Sasani toplumsal sınıflaşmasında alt sınıflar şehirdeki sanatkâr, esnaf, tüccar vb. çalışan kesim ile köylerde yaşayan çiftçilerden oluşmaktaydı. Şehirlerde yaşayan, sanatkâr, esnaf ve tüccar sınıfına mensup insanlar, köylü sınıftan sonraki en kalabalık kesimi oluşturmaktaydı. Yaşam standartları bakımından köylülere nazaran daha iyi bir konumdaydılar. Köylü sınıfına mensup insanlar gibi vergilerin birçoğu bu insanların omuzlarına yüklenmişti. Bu sınıfı oluşturan şehirli nüfusun içerisinde nanbag (fırıncı), darzig (terzi), durgar (marangoz), kafshgar (ayakkabıcı), nigerban (ressam), zarigar (kuyumcu), kulvargar (çömlekçi), rangraz (boyacı), razan (müteahhit), viyengar (çadircı) gibi esnaf, tüccar ve zanaat erbabı bulunmaktaydı. Esnaf ve sanatkârların kendileri için tayin edilen mesleklerin haricinde başka bir işe geçmeleri kesinlikle yasaklanmıştı. Bir demirci işini bırakarak fırıncılık yapamaz; bir ayakkabıcı işini bırakarak marangozluk yapamazdı.⁶³

Köylerde yaşayan ve tarım, ziraat ve çiftçilikle uğraşan sınıf yüzyıllarca soyluların "bağımlısı" olarak yaşadıkdan sonra büyük ölçüde Hüsrev'in reformları ile birlikte kendi topraklarının hür kullanıcıları haline geldiler. Bunlar, İran nüfusunun çoğunluğunu teşkil ediyordu.⁶⁴ Asıl vergi yükünü ve angaryayı köylü sınıfı çeker, bunun yanısıra savaşta, ücretsiz olarak piyade sınıfına alınırdı. Sasaniler'de piyade sınıfı savaşta kolay harcanan bir kuvvetti.⁶⁵

Sâsânî toplumu içerisindeki en kalabalık sınıfı tarım, ziraat ve çiftçilikle uğraşan köylü sınıf oluşturmaktaydı. Köylü sınıfı arî kabul edilmeyen yerli halk kitlelerinden meydana geliyordu. Bu sınıfa mensup insanlar devletin kendilerine belirtmiş olduğu köylerde yaşarlar ve bunun dışında herhangi bir yaşam alanı seçe-

üzerinde çok önemli bir güç haline gelen bu soyluların devlet açısından taşıdıkları tehlikeyi gören Sâsânî devleti küçük toprak sahibi feodaller arasında dihanlık sistemini kurarak bu soyluların gücünü zayıflatmak istemiştir. Bkz aynı yer.

57 - Mehmet Alıcı, "İslam Öncesi İran'da Dinî Düşünce", *İran Düşünce Tarihi*, ed. Hakkı Uygur - Abdulla Rexhepi (Ankara: İRAM Yayınları, 2019), 29.

58 - Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, 84-85.

59 - Josef Wiesehöfer, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Nilgün Ersoy (İstanbul: Totem Yayınları, 2020), 131; Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 151; Ayrıca bkz. Daryae, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 128.

60 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 173.

61 - Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi Ve Savaş Stratejileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/5 (2013), 695.

62 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 165.

63 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 69-70.

64 - Wiesehöfer, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, 131-132.

65 - Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 26.

mezlerdi. Köylü sınıfına mensup insanlar Sâsânî kanunlarına göre özgürdüler fakat pratikte toprağa bağımlı bir şekilde yarı köle bir tarzda yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Soyluların ve askerlerin gözünde halk yığınlarının Sâsânî ülkesindeki kölelerden hiçbir farkı yoktu. Üzerinde yaşamış oldukları topraklar hangi hanedana ait ise o ailenin emrinde çalışıyorlardı. Bu insanlar, üzerinde yaşamış oldukları köy ve arazilerle birlikte satılabilmekteydiler. Devlete vermiş oldukları verginin aynısını sahipleri olan soylulara da ödemek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle çoğu zaman köylüler yılda iki defa vergi vermek zorunda kalıyorlardı. Savaşların bütün ağır yükü bu sınıfın omuzlarına yüklenirdi. Hem savaşlardan önce yapılan hazırlıkların maliyeti vergilerle bu sınıfın üzerine tahmil edilir ve hem de savaşlardan sonra alınan mağlubiyetlerin faturası bu sınıftan tazmin edilirdi.⁶⁶

Köylülerin Bir yerden bir yere taşınma serbestileri yoktu, Ömür boyu aynı köyde yaşamak zorundaydılar.⁶⁷ Devlet veya feodal, halkın malını istediği gibi müsadere edebilir ve istediği kişiyi sürgün edebilirdi. Halk toprağın üzerinde bulunan malikâne, kanal, çiftlikler gibi toprağa bağımlı bir demirbaş olarak görülmekteydi ve sahip oldukları varislerine devretmenin dışında ne topraklarını satabilirler ve ne de toprak satın alabilirlerdi. Çiftçiler kendi toprakları üzerinde vergisini vermek suretiyle yetiştirmiş olduğu ürünleri pazarlarda satışa sunarak geçimlerini sağlamaya çalışmaktaydılar. Halkın çarşı ve pazarda satmış olduğu bu ürünlere eğer devlet talip olursa, satıcı, bu ürünü asıl kıymetinden daha düşük bir fiyata satmak zorundaydı. Bu durum halkın devlete olan öfkesini daha da artırmakla beraber herhangi bir ayaklanmada yönetime karşı tepkisini isyana destek vermek suretiyle göstermekteydi. Bu ağır yükün altında ezilen halk, genel olarak vergilerden dolayı devlete sürekli borçluydu. Sâsânî toplumunda ekonomik anlamda toprağa dayalı ilk ekonomik genel grev I. Kubad döneminde, Mazdek'in halka toprağı ekip biçmeyi bırakarak yönetime tepkilerini göstermeleri üzerine gerçekleşmiş ve toplumun en alt tabakasında bulunan fakir köylüler ile devlete borçlu olan insanlar toprağı ekip biçmeyi bırakarak devleti zor durumda bırakmışlardı.⁶⁸

2. MAZDEK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASININ SEBEPLERİ

Sayıda az olan soylu ve mobedlerin maddi olarak güçlü ve zengin olmaları alt sınıfların ise nüfus olarak fazla olmalarına rağmen çok fakir olmaları sıkıntılı zamanlarda Sasani devletini zor durumda bırakmıştır. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi savaşlarda bütün yük iki alt tabaka üzerindeydi. Buna Firuz (459-484) döneminde olduğu gibi savaşlar ve uzun süren kıtlıklar eklenince halk daha çok yoksullaşmıştı. Firuz'dan sonra başa geçen I. Kubad döneminde ortaya çıkan Mazdek hadisesinin kısa zamanda büyümesi de sıkıntılı dönemlerin sonucu olarak görülebilir.

Sasani hükümdarı II. Yazdigirt (M.S.439-457)'in oğlu olan Firuz, 457-459 yılları arasında hüküm süren kardeşi II. Hürmüz'ü Akhunlar ittifak yaparak devirmiş ve kendisi tahta geçmiştir. 25 yıl kadar hüküm süren Firuz (459-484) dönemi savaşlar, yenilgiler ve kıtlıklarla geçmiştir. Akhunlarla yaptığı bir savaşta esir düşmüş ve ağır şartlar altında barışa razı olmuştur. Akhunlar, iki yıl süreyle Doğu İran'ı yağmalamış, uzun süren kıtlık ve açlık, durumu daha da zorlaştırmıştır. Akhunlarla, 484'te bir daha savaşan Firuz, önceki yenilginin ardından bu kez hem ordusunu hem hayatını kaybetmiştir. Akhunlara haraç ödemek zorunda kalan Sasanilerin yaşadıkları sıkıntılara Firuz'un ölümü ile beraber taht kavgası da eklenmiştir. Soylular, önce Firuz'un kardeşi Balaş'ı seçmiş (MS. 484-488), fakat, mobedler ve büyük bir soylu gurubunun muhalefeti ile karşılaşan Balaş dört yıl sonra tahttan indirilerek gözlerine mil çektirilmiş ve yerine I. Kubad (488-496 ve 499-531) seçilmiştir.⁶⁹

I. Kubad, Firuz'un Akhunlar ile yapmış olduğu ağır anlaşmayı mecburen devam ettirmiştir. Tahta çıktığı zaman, ülkesi önceki dönemde ortaya çıkan kıtlık ve veba salgınlarının, toplumsal karışıklıkların ve

66 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 71-74.

67 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 430.

68 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 226-652)*, 276-278.

69 - Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 97; Esko Naskali, "Sâsânîler", TDV *İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009)*; İbn Belhî, *Kubad'ın Türkistan Hakan'ının/Akhunlar yardımı ile tahtı Balaş'tan aldığı* belirtir. Bkz. İbn Belhî, *Farsname (Tahran, 1961)*, 23.

Akhunlar karşısında alınan bozgunun olumsuz sonuçlarını üzerinden atamamıştı. Ayrıca Kafkas boylarının düzenlemiş olduğu akınlar, Ermenistan problemi, Akhunlara ödenen ciddi miktardaki yıllık vergi sonucunda zayıflamış olan Sâsânî ekonomisi ve fakir düşmüş bir halk ile karşı karşıya kalmıştır.⁷⁰

2.1. MAZDEK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

I. Ardeşir, Sasanî devletini din ve krallık ittifakı üzerine kurmuş olmasına rağmen sonraki dönemlerde soylular gibi mobedler de, iktidar üzerindeki etkilerini arttırmışlardı. Sasani hükümdarları, soyluların ve mobedlerin müdahalelerinden hoşnut olmamalarına rağmen özellikle tahta çocukluk veya gençlik döneminde geçtiklerinde müdahale kaçınılmaz hale gelmekteydi. I. Kubad, gençliğinde ülke kötü bir durumdayken hükümdar olmuştur. Kuraklık, başarısız savaşlar ve ağır haraç, istikrarsız ekonomik ve sosyal koşullar, sınıf farklılıkları ve yüksek vergilerin, hoşnutsuzluğu arttırdığı bir dönemdi. Mazdek, böyle bir dönemde adalet ve eşitlik sloganlarıyla ortaya çıkmış, fakirleri yanına almıştır.⁷¹

Akhunlar tarafından iki kere yıkıcı bir şekilde mağlup edilen ve vergiye mahkûm bırakılan imparatorluk, kıtlıklar sonucunda iç çöküşün eşiğine gelmiştir. Mazdek'in böyle bir zamanda malın eşit olarak dağıtılması yönündeki "ahlaki ve dini talepleri" etkili olmuş, halk isyanları, "hizmet etmek ve vergi ödemek zorunda olduğu toprak sahibi" aristokrasiye yönelmiştir.⁷² I. Kubad, bu hareketi kullanmak istemiş ve Mazdek'i desteklemiştir.⁷³

İki defa elinden alınmasına rağmen tahtı tekrar geri alması, girdiği savaşlar ve uygulamalar da dikkate alındığında güçlü, otoriter ve yetenekli bir hükümdar olduğu anlaşılan I. Kubad'ın inanmadığı halde Mazdek'e destek vermesinin asıl nedeni hükümdarın gücünü azaltan soyluların ve mobedlerin etkisini kırmaktı.⁷⁴ Mazdek'i desteklemesinden sonra halkın Kubad'a olan desteği artmış ve Kubad halk taraftarı bir hükümdar, Mazdek de halk yanlısı bir mobed olarak kabul edilmiştir.⁷⁵ Kubad'ın Mazdek'i desteklemesi hareketin yayılmasını hızlandırmış olsa gerek Mazdek'e karşı olan mobedler ve soyluların etkisiyle Kubad, tahttan indirilmiş ve zindana atılmıştır. Yerine kardeşi Camasp (496-499) getirilmiştir. Camasp, vezirler ve Sâsânî soyluları Kubad hakkında ne yapılması gerektiği konusunu konuşmak için toplanmış ve onu Anuşberd (Anushbord) zindanına gönderilmesi kararını almışlardır.⁷⁶ Bir süre zindanda kalan Kubad, oradan kaçmış ve Akhunlar'a sığınmıştır.⁷⁷ 499 yılında Akhunlar yüklü miktarda haraç alma karşılığında, I. Kubad'a yardım ettiler, I. Kubad savaşız bir şekilde gelmiş ve tekrar tahta oturmuştur. Mazdek hareketinin etkili olduğu ve tehdit etmeyi sürdürdüğü böyle bir dönemde Sâsânî soyluları da Mazdek'e destek vermesi şartıyla - belki de ehvenişer olarak-, Kubad'a itaat etmişlerdir.⁷⁸

Hükümdarın tahttan indirilmesine rağmen, Mazdekîlik gittikçe daha fazla yayılmış, endişe verici bir güce ulaşmıştır. Mazdekî öğretinin dini yönlerinden ziyade, faydalarına karşı daha hassas olan halk, kendini, her türlü ifrata terketmiş ve neticede karışıklıklar patlak vermiştir. Asillerin mülkleri yağmalanmış,

70 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 112-114.

71 - Mehrangiz Kiani Haft Lang, "Denkard VI and Status of Sassanid Kings", *Journal of Basic and Applied Scientific Research* 3/1 (2013), 1127.

72 - Wiesehöfer, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, 128.

73 - Touraj Daryaee, "The Political History of Ērān in the Sasanian Period", *The Sasanika Project: Late Antique Near East Project*, ts., 22-23.

74 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 461; Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 98; Ayrıca bkz Alıcı, *Kadim İran'da Din Monoteizm'den DUALİZM'e Mecûsî Tanrı Anlayışı*, 241-242; Kubad'ın getirdiği yenilikler için bkz. Moshe Gil, "King Qubād and Mazdak", *Journal of Near Eastern Studies* 71/1 (2012), 79.

75 - Daryaee, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 88.

76 - et-Taberî, *Tarihu't-Taberî -Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk* (Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 2/92-93; Procopius, *History of The Wars, Books I And II*, çev. H. B. Dewing (New York: The Macmillan Company, 1914), 32-34; Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 465-466.

77 - Procopius, Kubad'ın eşi tarafından kurtarıldığını belirtmektedir. Bkz Procopius, *History of The Wars, Books I And II*, 43-49.

78 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 469; Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 97-98; Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 112-114.

kadınlar kaçırılmıştır. Bütün bunlar memlekete dönen I. Kubad'ı dehşete düşürmüş olmalıdır. I. Kubad, tahta yeniden çıkınca, ilk önce belli-başlı düşmanlarından intikam almış, daha sonra Bizans imparatorluğuna karşı savaşabilmek için, asiller ve rahipler sınıfının ekseriyeti ile anlaşmak gerektiğini anladığı⁷⁹ için olsa gerek Mazdek'e desteğini çekmiştir.⁸⁰

I. Kubad, ikinci hükümdarlık dönemi boyunca (499-531) soyluların iç muhalefeti, ekonomik krizler ve Bizans'la sürüp giden çatışmalarla uğraşmıştır.⁸¹ Bizans ve Akhunlarla yıllarca savaştıktan sonra toparlanmaya başlamıştır. Ülkesindeki iç karışıklıkların önüne geçmek ve Mazdek'in Sâsânî devletine yönelik oluşturmuş olduğu tehlikeyi ortadan kaldırmak üzere tedbirler almıştır. Bunun üzerine, Mazdek taraftarı bazı Sâsânî soyluları I. Kubad'ı azletmek yerine büyük oğlu Kavus'u başa geçirmek için ayaklanmış fakat I. Kubad daha erken davranmış kendi yerine küçük oğlu I. Hüsrev'in tahta geçmesini sağlamıştır.⁸² İleriki dönemlerde I. Kubad, daha sonra oğlu I. Hüsrev, Mazdekîleri kanlı bir şekilde bastırmış, isyanlar sonucunda aristokratların zayıflamalarını fırsat bilerek temel sosyal, ekonomik ve askeri reformlar gerçekleştirmişlerdir. Kubad'ın başlattığı reformları oğlu Hüsrev tamamlamıştır.⁸³

Kubad döneminde imparatorluğun kontrolünü neredeyse ele geçiren Mazdek⁸⁴ ve taraftarlarının öldürülmesi konusunda farklı rivayetler vardır.⁸⁵ Çünkü Mazdek'i destekleyenler arasında sadece alt sınıflar yoktu üst sınıflardan da destekleyenler vardı. Öyle ki Hüsrev yerine Kubad'ın diğer oğlunu geçmesini istemeleri⁸⁶ onların ulaştığı güç hakkında bir fikir vermektedir. Mazdekîler'in atanacak kişiye etkide bulunmak istemeleri onların hem siyasi bir güç haline geldiklerini hem de güçlendiklerini göstermektedir.⁸⁷

Aslında yeni hükümdar konusunda I. Hüsrev'in yerine onun kardeşini getirmek istemeleri Mazdek hareketinin kaldırılması için son bir gerekçe olmuştur. Kubad ve diğer etkili kişiler Mazdek ve önemli adamlarını dini bir tartışma için davet etmişlerdir.⁸⁸ İbn'ul Belhî, Kubad'ın bu işi Anuşirvan/I. Hüsrev'e bıraktığını kendisinin bir kenara çekildiğini, davete gelen Mazdek ve taraftarlarının öldürüldüğünü belirtmektedir.⁸⁹ I. Hüsrev, Mazdek'in taraftarları arasında yer alan devlet erkânı ve eşrafını Mazdek'in fikirlerini terk etmeye zorlamış, kabul etmeyenleri de öldürtmüştür.⁹⁰ İbnu'l-Esir, I. Hüsrev'in Cazer ile Nehrevan arasında yüzbin Mazdekîyi öldürüp "Enuşirvan" ismini aldığını belirtmekte,⁹¹ El-Mes'ûdî, I. Hüsrev'in başa geçtikten sonra Irak'ta Hadr ile Nehrevan arasında Mazdek ve seksen bin taraftarını öldürdüğünü, o gün "Enuşirvan" ismini aldığını, daha sonra halkı tekrar Mecûsilîge döndürdüğünü, halka din konusunda tartışmayı ve ihtilafı yasakladığını belirtmektedir.⁹²

79 - Guidi, "Mezdek", 8/205.

80 - Taraporewala, *Zerdüşt Dini -Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-*, 210-211.

81 - Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 98-99; I. Kavâd'ın soylulara ve mobedlere karşı mücadelesinde Hristiyanlardan da yardım aldığı iddia edilmektedir. Siirt Kronoği'ne göre I. Kubad, zindandan Hristiyanların yardımı ile kaçmıştır. Bkz. Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsânî İmparatorluğu Döneminde İran, Mezopotamya ve Kafkasya'da Hristiyanlık ve Hristiyanlar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3/10 (2016), 56.

82 - et-Taberî, *Tarihu't-Taberî -Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk* (Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 2/93-94; Ayrıca bkz. Daryae, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 89; Daryae, "The Political History of Ērân in the Sasanian Period", 25.

83 - Wiesehöfer, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, 128; Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 97.

84 - R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1961), 188.

85 - Alessandro Baussani, *Religion in Iran From Zoroaster to Baha'ullah*, çev. J. M. Marchesi (New York: Bibliotheca Persica Press, 2000), 102. Baussani, aynı yerde Mazdek'e ait kitapların da yakıldığını belirtmektedir.

86 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 477-478.

87 - Nimet Yıldırım, "Eski İran'da Din ve Dinsel İnanışlar-II", *Doğu Araştırmaları Dergisi* 6 (2010), 17.

88 - Christensen, *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*, 477-480.

89 - İbn Belhî, *Farsname*, 89-91.

90 - el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, 184.

91 - İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih* (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/336-337.

92 - el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, 1/263-264.

Babasının ölümünden önce onun rızasıyla 531 yılında Sâsânî tahtına oturan ve 579 yılına kadar Sâsânî devletini 48 yıl boyunca yöneten I. Hüsrev, Mazdek taraftarlarının yağmalamış olduğu mal ve mülkleri eski sahiplerine, kadın ve çocukları ailelerine geri vermiştir. Mecûsî inancını tekrar canlandırma ve güçlendirmek için çalışmıştır.⁹³ Hüsrev, bunlarla uğraşırken kardeşlerinin çıkardığı isyanlar da onu meşgul etmiş fakat mobedler ve soyluların desteği ile başarılı olmuştur. Ayrıca babasının başlatmış olduğu ekonomik reformları geliştirmiştir. Tarım ve vergi düzenlemeleri ile ilgili eşitsizlikleri gidermek için uğraşmıştır.⁹⁴ Yapılan kapsamlı vergi reformları, devletin ekonomik yükünü çeken köylü-işçi sınıfının mali yönden belini doğrultması temelinde gerçekleştirilmiştir.⁹⁵ Ayaklanmalar sonucu soylular zayıflayınca I. Kubad ve I. Hüsrev soylulara ait toprakları devletleştirmişlerdir.⁹⁶ Görüldüğü gibi Mazdek hareketi ilk dönemlerde aristokrat sınıfının etkisini azaltmak, sonraki dönemlerde bazı reformları gerçekleştirmeye gerekçe olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. I. Kubad, üst sınıflara karşı hükümdarların konumlarını güçlendirmek için ilk dönemlerde Mazdek'e destek vermişken ortaya çıkan ayaklanmalar ve karışıklıklar sonucunda düzeni tekrar sağlamak için bazı reformlar gerçekleştirilmiş, I. Kubad'ın başlatmış olduğu reformları, kendisinden sonra oğlu I. Hüsrev tamamlamıştır.⁹⁷

Hükümdarlığı bir dönem kaosa sürüklemiş olan⁹⁸ hareket belli bir süre gizlenmiş, ileriki dönemlerde, yedinci yüzyılın ortalarında İslam'ın gelişi ve Sasani İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra çeşitli mezhepsel biçimlerde yeniden ortaya çıkmıştır.⁹⁹ Gizlendikleri dönemde Orta Asya'nın Sâsânî hâkimiyeti dışındaki bölgelerine kaçmış olan Mazdekiler, İslâm'ın başlangıcında İran'ın çeşitli yerlerinde kırsal bölgelere dağılmışlardı. Bunlara Rey ve Hemedan bölgesinde Mezdekiyye, Cürcân'da Muhammire, Orta Asya'da Mübeyzedeniliyordu.¹⁰⁰

2.2. MAZDEK HAREKETİNİN YAYILMASININ SEBEPLERİ

Mazdek hareketi ortaya çıktıktan sonra kısa bir sürede yayılmıştır. Öyle ki imparatorların atanmasını etkileyebilecek kadar etkili olmuştur. Yine bazı kaynaklarda I. Hüsrev'in 80 bin civarında Mazdekî'yi öldürdüğünün yazılmış olması sayılarının fazla olduğunu göstermektedir. Kurucusunun din adamı olması, malların dağıtılmasını Tanrı'nın isteği olmasına dayandırmış olması, düşüncelerinin Mecûsîler arasında kısa zamanda yayılmasını sağlamıştır. Bu hareketin kısa bir sürede yayılması ve taraftar bulmasının ekonomik ve toplumsal sebepleri de vardır. Burada en büyük sebep Sasanîler'in toplumsal yapısı olarak kabul edilebilir. Hareketi hızlandıran diğer sebepler ise savaşlar, yenilgiler, uzun süren kuraklık bunların sonucunda halkın daha fakir bir duruma düşmüş olmasıdır.

Hareketin başlatıcısının bir soylu değil de bir din adamı olmuş olması yayılmasını hızlandırmıştır. Mecûsî rahip ve soyluların sahip olduğu imkânlarla karşı çıkan Mazdek'in kendisi de Mecûsî bir din adamıydı. Zenginlerin varlığını fakirlerle paylaşacağı şiddetin son bulacağı yeni bir eşitlikçi toplum çağrısı yapmış-

93 - Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M.S. 226-652), 112-114; Taraporewala, *Zerdüşt Dini -Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-*, 210-211.

94 - Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 97-99; Roman Ghirshman, *Iran From The Earliest Times To The Islamic Conquest* (Great Britain: Penguin Books, 1978), 304.

95 - Muhammet Yücel, "I. Hüsrev'in Hükümdarlığı Ve Bir Kurgu Olarak 'Anuşag-Ruwân Adaleti'nin İcadı", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, *Cedrus* 8/ (ts.), 596-598.

96 - Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi -Ön Asya'nın Kadim Krallığı-*, 258.

97 - Daryae, "The Political History of Ērān in the Sasanian Period", 25-26.

98 - Crone, "Kavād's Heresy and Mazdak's Revolt", 21.

99 - Yarshater, "Mazdakism", 5800; Ayrıca bkz. Taraporewala, *Zerdüşt Dini -Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-*, 212.

100 - Has, "Mezdekiyye", 29/524; Melhem Chokr, *İslam'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 62-63. *İslam'ın başlangıcında Mazdekilerin durumu için bkz. 61-98; Patricia Crone, The Nativist Prophets of Early Islamic Iran -Rural Revolt and Local Zoroastrianism- (USA: Cambridge University Press, 2012), 1-27; İslam dünyasında Mazdek kökenli kabul edilen hareketler için bkz. Neşşâr, İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu, 1/280-291.*

tır.¹⁰¹ Görüşlerini Avesta'ya dayandırmış olması, mobedlerin o dönemde saygı görmeleri hareketin seyrini etkilemiştir.

Şeriatı, bu dönemde Zerdüş dininin içinin boşaltıldığını, çürümüş bir din haline geldiğini belirtmiştir. Böyle bir zamanda ortaya çıkmış Mâni ve Mazdek hareketlerinin, yeni bir din olarak halkın ilgisini çektiğini ve kabul gördüğünü ifade etmiştir. Şeriatı, “Sasanî-Mobed” yapısının, İslam'ın ilk tekmesi ile yıkıldığı zaman kof görüntüsünün zirvesinde olduğunu kaydetmiştir. Şeriatı'ye göre “İslam gelmeseydi, İranlılar zorunlu olarak Mâni ve Mazdek dinlerine sığınacaklardı. Mazdek ve Mâni dinleri, halk ve aydınlar arasında gelişmeseydi, kuskusuz İran, İslam'dan önce Hristiyanlığın kucağına düşerdi. Çünkü Zerdüş dininin iktidarda kalması, artık mümkün değildi. İslam'dan önce Medain'in, Zerdüş dini iktidarının ve Sasanî siyasi rejiminin başkentinin, Hristiyanlık dünyasının dinî merkezi olduğu göz önüne alınırsa söz konusu sonuç kaçınılmazdı. İslam, Hristiyanlığın yayılmasını durdurmasaydı Hristiyanlık, Zerdüş İran'ı da yutardı.”¹⁰²

Mazdek'in düşüncelerini o günkü koşulların doğal bir sonucu olarak gören Taraporewala, Mazdek hareketini Sasani toplumundaki derin kanserin bir belirtisi olarak değerlendirmiş ve hareketin sebeplerinin sonuçlarından anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Taraporewala, ilk hükümdarların, kurucu I. Ardeşir ve ardılı I. Şapur'un, yetenekli liderler olduklarını fakat sonradan gelenler arasında zayıf kişilerin olduğunu, bu hükümdarların başkalarından etkilendiğini bunun zulüm ve haksızlıklara yol açtığını belirtmiştir. Taraporewala, ilk hükümdarların mobed sınıfına önem vermeleri ve onları ön plana çıkarmalarının, ilk hükümdarlar bunu amaçlamamış olmasına rağmen, sonraki dönemlerde mobedlerin çok güçlenmelerine ve diğer toprak sahipleri gibi kitlelere zulmetmelerine sebep olduğunu belirtmiştir. Ona göre güçlü hükümdarlar, yüksek sınıfları kontrol altında tutabiliyordu. Fakat zayıf bir hükümdar başa geçtiğinde, iki güçlü grup zayıflığından faydalanarak halk üzerinde kendi güçlerini sağlamlaştırmak ve yeni ayrıcalıklar kazanmak istemiş, bu durum da halkın zararına olmuştur. Bunlara I. Firuz'un başarısız savaşları eklenince, asırlar süren hataların sonuçları M.S. 488 dolaylarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Taraporewala, halkın o dönemdeki koşullarının, Mazdek'in vaazlarındaki aşırı şiddetli dil ve öğretilerindeki aşırılıklar incelenerek tahmin edilebileceğini belirtmiştir. En önemli veri Mazdek'in öğretisinin kabul edilişindeki aşırı hızdır. Birkaç ay içinde yandaşları yüz binlere ulaşmış, imparatorluğun her bölgesinde hükümdardan başlayarak aşağıya doğru toplumun herkesimini etkilemiştir.¹⁰³

Ekonomik sebepler de Mazdek'in düşüncelerinin yayılmasını hızlandırmıştır. V. yüzyılın sonunda İran hem siyasî hem sosyal yönden oldukça kötü haldeydi. Firuz döneminde ülke yedi yıl süren bir kıtlık ve açlık felâketine uğramış, 484'te Akhunlar'a karşı doğuda alınan ağır yenilginin ardından Sâsânîler vergi ödemek durumunda kalmış, siyasî istikrarsızlığın yanında ekonomik bozukluk, durumdan memnun kalmayanların sayısını arttırmış, bu da Mazdek'in sosyal doktrinleri için uygun bir ortam hazırlamıştır.¹⁰⁴ Saray için çalışan seçkin ve soylular, askerler, din adamları, debirler ve hükümdarın hizmetinde bulunan diğer görevlilerin vergi vermekten muaf tutulması¹⁰⁵ verginin sadece belli kesimlerden alınması, Sâsânîler'deki sosyal tabakalar arasındaki makasın oldukça açılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Mazdek'in, sermayenin toplumun katmanları arasında eşit bir şekilde dağıtılması hakkındaki düşüncesi¹⁰⁶ harekete köylülerin daha çok destek vermesine sebep olmuştur.

Mazdekîliğin yayılmasını hızlandırmış olabilecek başka bir sebep de I. Kubad'ın Mazdek'e başta vermiş olduğu destektir. İmparatorun, Mazdek'in sosyo-dini içerikli hareketini desteklemiş olması, Mazdek'i haklı

101 - Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 97.

102 - Ali Şeriatı, *Dinler Tarihi (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2001)*, 449.

103 - Taraporewala, *Zerdüş Dini -Zerdüş'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-*, 206-212; “...din adamlarının imparatorlar üzerindeki etkisinin gücü imparatorların karakteriyle ilgiliydi” bkz Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi -Ön Asya'nın Kadim Krallığı-*, 291-292; “5. Yüzyılın sonu ile 6. Yüzyılın başındaki halk ayaklanmaları, özellikle kriz dönemlerinde, Sasani imparatorluğu'ndaki toplumsal gerilimlerin açık bir kanıtıdır.” Bkz Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi -Ön Asya'nın Kadim Krallığı-*, 240.

104 - Has, “Mezdekiyye”, 29/223.

105 - Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, 28-29.

106 - Avcu, *Karmatiler'in Doğuşu Ve Gelişim Süreci*, 51-52.

göstermiş ve hareketinin meşruiyet kazanmasına sebep olmuştur. Hükümdarın kararlarını etkileyecek hatta hükümdarları değiştirecek güce ulaşmış olan soyluların ve mobedlerin oluşturduğu aristokrasiyi zayıflatmak isteyen I. Kubad, Mazdek'in öğretisini yaymasına müsaade etmiş ve zengin feodal yapının etkisini ortadan kaldırmak için Mazdek'in doktrinine destek vermiştir. Fakat başarılı olamamış, azledilmiş ve zindana atılmıştır. I. Kubad, zindandan kaçıp Akhunlar'a sığınmış, 499'da tekrar tahta geçmiştir. Soyluların ve mobedlerin gücünü kırmak amacını başka bir hamle ile gerçekleştirmek istemiş, ileriki dönemlerde küçük ölçekli toprak sahipleri sınıfını (Dihkan) oluşturmuştur. Dönemin sosyo-ekonomik durumundaki dengesizlik, halkın büyük çoğunluğunun yoksulluk içerisinde olması, toprak sistemine dayalı aristokrasinin ve ruhban sınıfının zenginliği, Mazdek'in düşüncesinin geniş yankı bulmasına yol açmıştır.¹⁰⁷

107 - Alıcı, *Kadim İran'da Din Monoteizm'den Düalizm'e Mecûsî Tanrı Anlayışı*, 202-203; Daryae, *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*, 87.

SONUÇ

Mazdek hareketi, M.S. 5. yüzyılın sonlarında Sasani imparatorluğunda ortaya çıkmış ve kısa zamanda geniş bir alana yayılmış sosyo-dini bir harekettir. Mazdek'in öğretilerinin kısa zamanda tüm İran'a yayılmasına sebep olarak gösterilebilecek en son neden Mazdek'in Mecûsî ve Maniheizm'e benzer bir inanç sistemi olmasıdır.

Mazdek düşüncesinin kısa zamanda halk tarafından benimsenmesi asırlarca biriken sorunlara bir tepki olarak görülebilir. Toplumsal sınıfların birbirinden ayrı olması, uzun süren savaşların masraflarının belli sınıflara yüklenmesi, son olarak uzun süren kıtlık ve kuraklık halkı bir arayışa yönlendirmiştir. Firuz döneminde yaşanan yenilgilere açlık, kıtlık ve hastalıklar eklenmiştir. Ayrıca savaşların yükünü, yenilgilerin sonucunda ortaya çıkan sıkıntıları büyük bir oranda alt kesimler üstleniyordu. Üst üste yaşanan büyük yenilgiler sonucu alt kesimlere yüklenen vergiler tepkiyi çoğaltmıştır. Bu nedenle Mazdek'in öğretilerinin manevi yönünden çok ahlaki yönü ve toplumsal konulara karşı önerdiği çözümler halkı cezbetmiştir. Güçlü ve asırlarca devam etmiş kast sisteminin bir benzeri olarak kabul edilebilecek toplumsal sınıflaşma, sınıflar arasındaki geçişin imkansız denebilecek kadar zor olması, Mazdek'in öğretilerinin kısa bir zamanda halk arasında kabul görmesine yol açmıştır.

Kubad'ın soyluların müdahalelerinden duyduğu rahatsızlığı ve onların yetkilerini azaltmak için ilk dönemlerde Mazdek'i desteklemesi ve Mazdek'in bir mobed olması, düşüncelerini Avesta'ya dayandırması fikirlerini halkın nezdinde meşrulaştırmış olmalıdır. Zaten Sasaniler'in toplumsal yapısı düşünüldüğünde Mazdek'in yaptığı bir işe teşebbüs edecek kişinin din adamı veya soylu sınıfından olması gerekmektedir. Bütün bu sebepler bir arada düşünüldüğünde Mazdek'in düşüncelerinin niçin kısa bir zamanda yayıldığı ve yüzbinlere ulaştığı anlaşılır hale gelmektedir. Kısa bir zamanda geniş bir alana yayılmış ve etkisi asırlarca sürececek bir düşünce ortaya çıkmıştır. Hareketin yıkıcı sonuçlarının bir fırsat olarak da kullanıldığı görülmektedir. Kubad'ın başlattığı oğlu I. Hüsrev'in devam ettirdiği ve sonuçlandırdığı reformların hızlandırılmasının sebeplerinden biri olarak Mazdek hareketinin etkileri gösterilebilir. I. Hüsrev, bu tedbirlerle yetinmemiş, Avesta'nın yorumunun herkese öğretilmemesi konusunda mobedlerden söz almıştır.

KAYNAKÇA

- Avesta -Zerdüştilerin Kutsal İlahileri-*. çev. Fahriye Adsay - İbrahim Bingöl. Avesta Yayınları, 2012.
- Alıcı, Mehmet. "İslam Öncesi İnan'da Dinî Düşünce". *İnan Düşünce Tarihi*. ed. Hakkı Uygur - Abdulla Rexhepi. 13-87. Ankara: İRAM Yayınları, 2019.
- Alıcı, Mehmet. *Kadim İnan'da Din Monoteizm'den DUALİZM'e Mecûsî Tanrı Anlayışı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012.
- Altungök, Ahmet. *Eski İnan'da Din ve Toplum*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, ts.
- Altungök, Ahmet. *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 652-226)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Altungök, Ahmet. "Sâsânîler Dönemi İnan Tarihi Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/68 (2020), 89-121.
- Anklesaria, Behramgore Tehmuras. *Pahlavi Vendidad*. Bombay, 1946.
- Zand-Akasih Iranian Or Greater Bundahisn*. çev. Behramgore Tehmuras Anklesaria. Bombay, 1956. <http://www.avesta.org/mp/grb27.htm>
- Avcu, Ali. *Karmatîler'in Doğuşu Ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2009.
- Aydın, Fuat. "Verrak, Ebû İsa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 43. Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Balcı, Musa. *Taş Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Baussani, Alessandro. *Religion in Iran From Zoroaster to Baha'ullah*. çev. J. M. Marchesi. New York: Bibliotheca Persica Press, 2000.
- Bîrûnî, Ebu Reyhan el-. *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- The Letter Of Tansar*. çev. Mary Boyce. Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, ts.
- Cereti, Carlo G. *The Zand i Wahman Yasn: A Zoroastrian Apocalypse*. Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1995.
- Chokr, Melhem. *İslam'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Christensen, Arthur Emanuel. *Eran der Zaman-ı Sasaniyan*. çev. Reşid Yasmi, 1945.
- Crone, Patricia. "Kavâd's Heresy and Mazdak's Revolt". *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies* 29/ (1991), 21-42.
- Crone, Patricia. *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran -Rural Revolt and Local Zoroastrianism-*. USA: Cambridge University Press, 2012.
- Crone, Patricia. "Zoroastrian Communism". *Comparative Studies in Society and History* 36/3 (1994).
- Daryae, Touraj. "Sasani Döneminde Bid'atçılığa Genel Bir Bakış". çev. Muhammet Yücel. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2017), 217-222.
- Daryae, Touraj. *Sasanian Persia The Rise And Fall of An Empire*. I.B. Tauris, 2009.
- Daryae, Touraj. "The Political History of Êrân in the Sasanian Period". *The Sasanika Project: Late Antique Near East Project*. 1-36, ts. <http://m-hosseini.ir/sasan/articles-1/7.pdf>
- Emetan, Aturpat-i. *The Wisdom of the Sasanian Sages (Denkard VI)*. çev. Saul Shaked. USA: Westview Press, 1979.
- Esir, İbnu'l-. *el-Kamil fi'l-Tarih*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*. Germany, 1984.
- Garthwaite, Gene R. *İnan Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.
- Ghirsman, Roman. *Iran From The Earliest Times To The Islamic Conquest*. Great Britain: Penguin Books, 1978.
- Gil, Moshe. "King Qubâdh and Mazdak". *Journal of Near Eastern Studies* 71/1 (2012), 75-90.
- Guidi, Michelangelo. "Mezdek". *İslam Ansiklopedisi*. 8/201-205. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.
- Has, Kenan. "Mezdekiye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/523-524. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Herodotos. *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- İbn Belhî. *Farsname*. Tahran, 1961.
- Joshua the Stylite. *The Chronicle of Joshua The Stylite*. çev. William Wright. Cambridge, 1882.
- Kızıl, Hayreddin. *Mecusilikte Ateş Sembolü*. Diyarbakır, ts.
- Lang, Mehrangiz Kiani Haft. "Denkard VI and Status of Sassanid Kings". *Journal of Basic and Applied Scientific Research* 3/1 (2013), 1124-1132.
- Lewis, Bernard. *The Origins Of Ismailism -A study of the historical background of the Fatimid Caliphate-*. Cambridge/England, 1940.
- Mallory, J. P. *Hint-Avrupalıların İzinde -Dil, Arkeoloji ve Mit-*. çev. Müfit Günay. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- Mes'ûdî, Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Mürücü'z-zeheb*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1973.
- Modi, Shams-ul-ulamâ Jivanji Jamshedji. *Memorial Papers*, ts.

- Müller, F. Max (ed.). *The Sacred Books of The East -Pahlavi Texts “ The Bundahis, Bahman Yast, and Shayast La-Shayast “-* çev. E. W. West. Oxford, 1880.
- Müller, F. Max (ed.). *The Sacred Books of The East, Pahlavi Texts (Dina-i Maînog-i Khirad, Sıkand-Gûmânik Vıgar, Sad Dar) Part:3.* çev. E. W. West. Oxford, ts.
- Müller, F. Max (ed.). *The Sacred Books of The East -Pahlavi Texts- “Marvels of Zoroastrianism”.* çev. E. W. West. Oxford, 1897.
- Naskali, Esko. “Sâsânîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/174-176. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak en-. *el-Fihrist*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Neşşâr, Ali Sami. *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, ts.
- Öztürk, Mürsel. “İslamiyetten Önceki İnan Medeniyeti”. *Doğu Dilleri -Farsça, Arapça, Urduca, Hindoloji Ve Sinoloji Araştırmaları Dergisi-* 4/1 (ts.), 91-124.
- Pourshariati, Parvaneh. *Decline and Fall of the Sasanian Empire (The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran)*. London: I.B. Tauris, 2008.
- Procopius. *History of The Wars, Books I And II*. çev. H. B. Dewing. New York: The Macmillan Company, 1914.
- Avesta*. çev. İbrahim Purdavud. 4 Cilt. Muesse-i İntişarat-ı Nigah, ts.
- Se'âlebî, Ebû Mansur Abdülkerim b. Muhammed b. İsmail es-Se'- Zotenberg, Thk., H. *Tarih-i Se'alebî Meşhur be Ğureru Ahbâri Mulu-ki'l-Furs ve Siyerihim*. Paris: Imprimerie Nationale, 1900.
- Sanjana, Darab Dastur Peshotan. *The Dînkard*. London, 1915.
- Shaked, Shaul. *Dualism in transformation: Varieties of Religion in Sasanian Iran*. University of London, ts.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. “Sâsâni İmparatorluğu Döneminde İnan, Mezopotamya ve Kafkasya'da Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3/10 (2016), 20-77.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. “Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi Ve Savaş Stratejileri”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/5 (2013), 675-703.
- Sunderman, W. “Bahman Yaşt”. *Encyclopedia Iranica*. 3/492-493. Erişim 12 Aralık 2020. <https://iranicaonline.org/articles/bahman-yast-middle-persian-apocalyptic-text>
- Sundermann, Werner. “Cosmogony And Cosmology iv. In the Mazdakite religion”. *Encyclopedia Iranica*, ts. <https://iranicaonline.org/articles/cosmogony-iv>
- Şehristânî, Ebû'l Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerim eş-. *el-Milel Ve'n-Nihal*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2001.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-. *Tarihu't-Taberî -Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk (Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim)*. Kahire: Daru'l-Mearif bi Mısır, yok.
- Tafazzoli, Ahmad. *Sasanian Society I.Warriors II.Scribes III.Dehkans*. New York: Bibliotheca Persica Press, 2000.
- Taraporewala, Irach J. I. *Zerdüş Dini -Zerdüş'tün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm-* çev. Nice Damar. İstanbul: Avesta, 2002.
- The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*. çev. Frank R. Trombley - John W. Watt. Liverpool: Liverpool University Press, ts.
- Wiesehöfer, Josef. *Antik Pers Tarihi -Ön Asya'nın Kadim Krallığı-* çev. Mehmet Ali İnci. İstanbul: Totem Yayınları, 2019.
- Wiesehöfer, Josef. *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*. çev. Nilgün Ersoy. İstanbul: Totem Yayınları, 2020.
- Yarshater, Ehsan. “Mazdakism”. *Encyclopedia of Religion -second edition-*. ed. Lindsay Jones. 5800-5802. USA: Thomson Gale, 2005.
- Yıldırım, Nimet. “Eski İnan'da Din ve Dinsel İnanışlar-II”. *Doğu Araştırmaları Dergisi* 6 (2010), 5-26.
- Yıldırım, Nimet. *İnan Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*. İstanbul: Pinhan, 2012.
- Yücel, Muhammed. “I. Hüsrev'in Hükümdarlığı Ve Bir Kurgu Olarak 'Anuşag-Ruwân Adaleti'nin İcadı’”. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Cedrus* 8/ (ts.), 593-612.
- Zaehner, R. C. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1961.
- Zerrinküb, Abdülhüseyn-i. “Antik İnan'ın Mirası”. *Doğu Esintileri* 5/ (Aralık 2016).
- Mucmelu't-Tarih ve'l-Kısas*, ts.
- Zand-i Vohuman Yasht (Commentary on the Vohuman Yasn)*. Erişim 12 Aralık 2020. <http://www.avesta.org/mp/vohuman.html>

EXTENDED ABSTRACT

For the adoption and spread of a new religious movement/interpretation many reasons must be effective. Among these reasons, wars, natural events, famine, economic troubles, and the teaching of the religious movement; namely “religion and belief system”, etc. may be taken into consideration. The Mazdak movement is a socio-religious movement having emerged in the Sassanid Empire at the end of the 5th century, and soon spread over a wide area. It was so influential so that it could affect the appointments of emperors. In some sources, it is stated that Khosrow I killed around 80 thousands of Mazdaks, which indicates that the number was high. The fact that its founder was a mowbad and the distribution of goods was based on God’s would enable it to spread among the Zoroastrian in a short time. There were also economic and social reasons for this movement to spread and find supporters in a short time.

The fact that the nobles and mowbads being few in number, financially strong and rich, and on the other hand, the lower classes being very poor despite their high number left the Sassanid state in a difficult situation in troubled time. Regarding the wars and prolonged famines in addition to this, as in the period of Peroz I (459-484), the people became even more impoverished. The rapid growth of the Mazdak movement having emerged during the reign of Kawād I, who came to power after Peroz I, can also be noted as a result of troubled times. The biggest reason here can be considered as the social structure of the Sassanids.

Economic reasons also accelerated the spread of Mazdak’s ideas. In the 5th century, political instability as well as economic disorder increased the number of those who were not satisfied with the situation, and this led to a suitable occasion for Mazdak’s social doctrines. At the end of the 5th century, Iran was in a very bad situation both politically and socially. During the period of Peroz, the country suffered famine and starvation that lasted for seven years, and after the heavy defeat in the east against the Akhuns in 484, the Sassanids had to pay taxes. As a result of wars, defeats, and prolonged drought, the people became poorer. The exemption of the elite and nobles working for the palace, soldiers, clergy, gentry and other officials in the service of the ruler from paying taxes should have caused the gap between the social strata in the Sassanids to be widened. In addition, Mazdak’s claim that the capital would be distributed equally among the strata of the society caused the peasants to support the movement more.

The initiator of the movement was a priest, not a noble, also accelerated its spread. Mazdak, who opposed the wealthy of the Zoroastrian priests and nobles, was himself a Zoroastrian priest. He called for a new egalitarian society in which the rich would share their wealth with the poor, and the violence would end. The fact that Mazdak based his views on the Avesta and that the mowbads were respected at that time, and affected the course of the movement.

The support of Kawād I must have accelerated the spread of Mazdaki because the emperor’s support for any movement would legitimize that movement and justify its founder. Thus, such support in regard to the public justified Mazdak and legitimized his movement. Since the aristocracy formed by the nobility and mowbads had the power to change the ruler, to eliminate the influence of the rich feudal structure, Kawād I allowed Mazdak to spread his teaching; however, this was not explicit, and he supported Mazdak’s doctrine. As he was unable to reduce the influence of the aristocracy, he was deposed and imprisoned. After staying in the dungeon for a while, he escaped from there, took refuge in the Aftalits (Akhuns), and came to the throne again in 499. In order to break the power of this feudal structure, small-scale landowners class (Dehqān) was formed. The instability in the socio-economic situation of the period, the poverty of the majority of the people, the wealth of the aristocracy and the clergy based on the land system caused Mazdak’s thought to find wide repercussions. When all these reasons are considered together, it may be clear why Mazdak’s thoughts spread in a short

time and reached hundreds of thousands. It is seen that the destructive results of the movement are also used as an opportunity. The effects of the Mazdak movement may be cited as one of the reasons for accelerating the reforms initiated by Kawād I's and concluded by Khosrow I. Khosrow I was not content with these measures; hence, he had the promise from the mowbads that the interpretation of the Avesta should not be taught to everyone.